ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
İSLÂM İLİMLERİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI – SAYI : 4

"ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILINA ARMAĞAN"

İSLÂM İLİMLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

IV

Müdür
Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU

Müdür

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

Genel Sekreter

Doç. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI

Üyeler

Prof. Dr. Mehmet Altay KÖYMEN

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

Prof. Dr. Mehmet S. HATİBOĞLU

Dergide yayımlanan yazıların bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ, ANKARA - 1980

EĞİTİMİN İMKÂNI VE SINIRLARI ÜZERİNE

Doç. Dr. Beyza BİLGİN

Eğitimin imkânı, insanın eğitilebilirliği üzerindeki tartışmalar, çok eskiye dayanmaktadır. İnsan ruhunun, özellikle çocukluk çağında, her türlü tohumu besleyip geliştirebilecek bir tarla, her şekle girebilecek bir balmumu gibi olduğu; yatağı istenildiği gibi değiştirilebilecek bir akarsuya, üzerinde hiç yazı bulunmayan, beyaz bir kâğıda, istenilen yönde eğilebilecek bir fidana benzediği; terbiye işini elinde tutabilenin, dünyayı da elinde tutabileceği fikrine sahip iyimserler, bilginin, hünerin, hatta faziletin ve cesaretin öğretilebileceği kanaatine dayanarak, bu fikirlerini geliştirmişlerdir. Öte yandan, Tanrı'nın, her ruhun üzerine kişisel bir damga vurduğu, bu damgayı silerek yerine başka bir damga vurmanın imkânsız denecek kadar güç olduğu; iyi bir eğitimin, iyi bir karakteri yetiştiremiyeceği gibi, kötü bir eğitimin de iyi bir karakteri bozamıyacağı; kurdun oğlunun yine kurt, eşkiyanın oğlunun yine eşkiya olacağı fikrine sahip karamsarlar da, doğuştan gelen kabiliyetlerle mizaç ayrılıklarını, özür ve arızaları öne sürerek fikirlerini savunmuşlardır. Eğitimi bilimsel açıdan inceleyenler ise, iyimser ve karamsar bütün görüşleri göz önünde bulundurmakla birlikte, eğitimin, toplumda olagelen bir olay oluşundan hareket ederek, onun gerçekte ne olduğunu, her zaman ve her yerde nasıl olmakta olduğunu araştırmışlar ve her iki görüşü de içine alan bir görüşü geliştirmişlerdir. Şöyle ki:

Şüphesiz bazı insanlar, etkilenmelere öncelikle açıktırlar. Bunlar, ya iç güçlerinin zenginliğinden ve çok yönlü oluşlarından, ya da aksine, karar verme güçleri zayıf olduğundan ve kişilikleri yeter derecede gelişmemiş olduğundan, nisbeten kolay şekil alabilirler. Ancak, kişilikleri gelişmemiş olduğundan dolayı kolayca şekil alabilenlerin bu özelliği, onları, şekilsiz duruma da getirebilir. O zaman onlar eğitilemez olurlar. Bunun yanında, hayatî güdüleri, belli bir yöne, bütün güçleri ile yönelmiş tipler de vardır ki, ruhlarının derinliklerine işleyecek, çok kuvvetli etkiler dışında, bunlar da hemen hemen eğitilemezler. Bu tür-

lü olaylar karşısında eğitimcinin, eğitime aşırı derecede güvenmesi de ümitsizliğe düşmesi de mümkündür. Bütün bunlar ise yine eğitim sayesinde farkedilebilecek özelliklerdir.

Gerçi biyolojik ve psikolojik araştırmalar, ölçme metodları bakımından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Fakat bunlar henüz insan varlığını, çok erken çağlardan itibaren, herhangibir sınıflamaya sokamamaktadır. Çünkü kişilik, yavaş yavaş gelişmekte ve olgunlaşmaktadır. Birçok dahiler okul çağındayken, tembel, hatta geri zekâlı görünmüşlerdir. Matematik, fizik ve sanatlara istidat, geç ortaya çıkabilmektedir. Tam vaktinde, isabetli bir uyaranla uyanıncaya kadar uyuyan zekâlar da tesbit edilmiştir. Antropoloji araştırmaları, doğuştan cani ve antisosyal insan tiplerinin bulunmadığını göstermiştir. Hayvanların da içgüdülerinde değişiklik olabilmektedir. Evcilleşmiş hayvanlarla vahşi hayvanların karşılaştırılması, bu sonucu vermiştir. Telkin ve taklidin, gerek normal gerek patolojik hallerdeki etkisi; ahlâk ve fikir bakımından geri çocukların, uygun eğitsel yöntemlerle düzeltilebilmesi gibi, uygulamadan gelen veriler, eğitimin imkânı lehindeki kanıtlara katılmıştır. Ayrıca, doğuştan gelecek yapının da, eş seçimi, doğum öncesi ve ilk çocukluk dönemlerinin kontrolu ile bir dereceye kadar düzenlenmesi mümkün olmaktadır. Bu durum, eğitim bilimini, kişinin doğuştan gelen yapısı, yaradılışı ve kalıtım faktörleri ile onun, kendi başına yapacağı hamleler ve kültür çevresine paralel gelişimi problemleri karşısında bırakmıştır. Yan dalları ile birlikte eğitim bilimi, bu yolda ilerlemektedir.

Özetlenecek olursa, eğitimin imkânı bir vakıa, tartışılabilecek olan ise onun sınırlarıdır. Burada bu sınırlar üzerinde, eğitim olayının iki yanlı oluşu özelliğine ve bu konuda Kuran-ı Kerim'den gelen verilere dayanılarak durulmaya çalışılacaktır.

Eğitim Olayının İki Yanlılığı

Eğitim olayı, eğiten açısından bakıldığında, tek yanlı bir olay gibi görünmektedir. Oysa olay gerçekte iki yanlıdır. Çünkü eğiten de eğitilen de insandırlar. Etkiler ve tepkiler, bilinçli olsun olmasın, daima iki yanlıdır. Aksi halde zaten eğitim olayından söz edilemiyecektir. Eğiten durumundaki kişi, eğitmek durumunda olduğu kişiyi, bir kişi olarak değil de bir şey olarak kabul ederse, çabalarını gerçeğe dayamamış olacaktır. Eğitilen kişi, eğitenden daha genç, daha az gelişmiş, hatta daha az akıllı ve daha az yetenekli bile olsa, eğitim olayında, taraflardan biri olması bakımından, eğitenin karşısında, onunla eş değerde

bir murazıdır. O, hiç bir zaman boş bir levha, şekilsiz bir balmumu değildir. O, bir insandır.

İnsan olmak, kişi olmak, ayrıcalığı olmak demektir. Kişilik, statik değil, dinamiktir. O, olaya pasif değil, aktif olarak katılmaktadır. İnsan olmak, daima bir şeyler istemek demektir ve hayat, bu istekler sayesinde devam etmektedir. İnsan neyi istemektedir? Şüphesiz eksikliğini duyduğu bir şeyi. Her istek, bir eksikliği, dolayısiyle bir huzursuzluğu ifade etmektedir. Huzurlu olsa, artık bir şey istemiyecektir. İnsan, eksikliklerin tamamlanmasını, onların yarattığı huzursuzluktan kurtulmayı istemektedir; yani, isteklerinin sona ermesini ve isteksizliği. Oysa eksikliklerin tamamlanması ile mükemmelliğe kavuşunca, istekler bitip de artık bir şey istemeyince, hayat da duracaktır. İnsan, istemek için istememekte, fakat daima bir şey istemektedir.

Terbiye olayı, böyle kişisel özellikleri ile karşı karşıya gelen iki insanın, iki kişiliğin çatışması olarak ele alınmadığı sürece, eksik olarak ele alınmış olacaktır. Çünkü bu gerçek bir tarafa bırakılamaz. Bunun böylece bilinmesi ise gerekli ve yararlıdır. Bu gerçeği tanıyan bir eğitici, eğitmek istediği kişiden, kişiliğini, başkalığını bırakmasını, mümkün olmadığı halde, hiç bir karşı tavır takınmamasını bekleyemez. Çünkü bu onun elinde değildir. Tarafların başkalıklarını sürdürerek yaşamaları, hayatın gereğidir[1].

İnsanlar, birbirleri ile ve dünya ile devamlı çatışırlar. Niçin çatışırlar? Sonunda bütün çatışmalardan kurtulmak için; eksiksiz bir varoluşa ulaşmak için. Çatışmanın bitmesi, eksikliklerin tamamlanması kişinin, başkaları ile ve dünya ile tam bir birliğe kavuşması ise, kişiliğin ortadan kalkması sonucunu getirecektir. Çünkü her kişilik, varlığın tekliği ve mükemmelliği içinde kaybolacaktır. Kişilik ile mükemmelliğin bir arada bulunması mümkün değildir. İnsan, mükemmelliği istiyor, fakat kişiliğini, isteklerini, çatışmasını, benliğinden sıyırıp atamadığı için, istediği asıl şeyi, bütün kalbi ile isteyemiyor. Devamlı istiyor, fakat isteklerinin özünü hep unutuyor ve sonuca varmamakta direniyor.

Bu noktanın bilinmesi, çatışmaların değerlendirilmesi açısından önemlidir. Taraflar, aynı amaç uğrunda çabalıyorlar da, bu amaca hangi yoldan gidileceği konusunda ayrılıyorlar. Fakat mesele bundan ibaret değildir. İnsanlar, mükemmellik anlayışları bakımından da ayrılmaktadırlar. Mükemmelliği, geçici isteklere kavuşmak, hayatın göründüğü

1) Möglichkeit und Grenzen der Erziehung, von Paul Haberlin, s 7 vd. Zürich 1936.

kadarının tadını çıkarmak olarak anlayanlar bulunduğu gibi, onu, bu istekler dünyasının sırları üzerinde düşünmek ve onlara yaklaşabilmek olarak anlayanlar da vardır. Bu ikisinin arasında da derece derece, birine veya öbürüne yakalaşan, daha pek çok anlayışlar yer alır. Bu değişik anlayışlara bağlı isteklerin yönlendirdiği her kişi, kendi düşünce biçiminin, kendi izlediği yolun, mükemmelliğe giden en kestirme, en güvenli, en doğru yol olduğu iddiası ile ortaya çıktığında, artık başkalarının düşünce biçimini ve izledikleri yolu küçümser. Bu tutum onu bazen o kadar ileri götürür ki, sonunda o, kendisininkinden başka doğrunun bulunabileceğini düşünmek, işitmek ve kabul etmek istemez. İnsanın ve hayatın bu özelliği dikkate alındığı taktirde ancak eğitimin imkânlarından yararlanmak söz konusu olabilecektir. Şüphesiz, kişiliğin gelişme döneminde, eğitsel çabalara ağırlık vermek, kişiliğin gelişmesinden sonraki dönemde de, kişiliği tanımayı ve onu daima hesaba katmayı ihmal etmemek şartı ile.

Kuran-ı Kerim'in Öğütleri

Kuran-ı Kerim'de Tanrı, "Rabbulâlemîn" olarak tanıtılmaktadır. "Rab" kelimesine tefsirde, tedbir ve terbiye anlamı verilir[2]. Kelimenin içinde, bu tedbir ve terbiyeyi yapabilecek kudret anlamı da gizlidir. Tanrı, Rabbulâlemîn'dir, yani insanın görebildiği kadarıyle, bütün oluş ve gelişme kanunlarının, fakat aynı zamanda, insanın henüz göremediklerinin ve bilemediklerinin, gaybın da sahibidir. O, âlemleri bu kanunlara göre yaratıp düzenleyen ve geliştirendir. O, akıllı ve iradeli olarak yarattığı insana, bu kabiliyetlerine ilâve olarak, gelişip yetişmesine katkıda bulunacak, peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Ona, aklını kullanmasını, düşünmesini, kâinata, gören, düşünen, araştıran gözlerle bakmasını öğütlemiş, kendisini bu yönden yetiştirenleri övmüş, yetiştirmeyenleri, yetiştirmeye gerek görmeyenleri yermiştir (Gâşiye 17–20; Araf 179; Râd 16 vb.). Kitaplarla bildirilen hikmetler, ancak böyle, kendilerini yetiştirmek isteyenlere yararlı olabilecektir. Yoksa, hemcinslerine ve dünyaya, sadece geçici isteklerine erme amacı ile bakan, "isteklerini kendine tanrı edinen kimselerin", akıllarını başlarına toplayacakları ümit edilemez (Fürkan 43–44).

Bakara suresinin ilk âyetlerinden itibaren insanlar, yaradılışlarına göre değil, fakat görmüş oldukları amaçlı ya da amaçsız eğitimin sonucu, edinmiş oldukları alışkanlıklarına göre, üç sınıfa ayrılarak tanıtılır: Birinciler müttekîlerdir. Yanılmaktan, yanlış üzerinde inatlaş-

2) Âyetlerin tefsirinde, Elmalılı Hamdi Yazır'ın, Hak Dini Kuran Dili tefsiri esas alınmıştır, Nebioğlu Bas. 1960.

maktan kendilerini korumak isteyenlerdir. Bunlar, dış ve iç duyularını, sahip oldukları bütün insanî güçlerini kullanmayı öğrenmiş, bunu alışkanlık haline getirmiş kimselerdir. Doğruyu kaybetmekten kalpleri titrer. Onlar, bugünkü ve şu andaki bilginin sınırları içinde kalmazlar, onun arkasındaki sırra erişmek için çabalarlar. Gayba inanırlar ve onunla ilgili her veriyi değerlendirirler. Kendilerine indirilmiş kutsal kitaba inandıkları gibi, kendilerinden önceki topumlara indirilmiş olan kutsal kitaplara da inanırlar. Bünyelerindeki birlik ve bütünlüğe zararlı olmadığı sürece, her türlü inançtan toplulukları, içlerinde yaşatmak, onları rahatsız etmez. Hak birdir ve haktan gelenin hepsi değerlidir (Bakara 1–5). Bu saygı, onların inançlarının gereğidir.

İkinciler, bunların tamamen karşısında olan kâfirlerdir. Onlar, alışageldiklerinin dışında hiç bir şeye inanmak istemez, her şeyi şüphe ile karşılarlar. Onları uyarmakla uyarmamak farketmez. Kuran-ı Kerim'in bunları etkilemesi söz konusu olamaz. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinde de perde vardır (Bakara 6–7). Gerçeği arama, düşünme ve anlama kabiliyetleri körelmiştir. Bu körelme nasıl olur? Allah, kalbi nasıl mühürler? Elmalılı Hamdi Yazır, tefsirinde, bu mühürlemeyi, Hz. Peygamberin bir hadisi ile açıklarken, "bu nokta, terbiye meselesinin sırrıdır" demektedir. Hadis şöyledir: İlk kez bir günah işlendiği zaman, kalpte siyah bir nokta, bir leke oluşur. Eğer sahibi pişman olur, tevbe eder ve onu bir daha yapmamaya azmederse, kalptaki o leke kaybolur, kalp yeniden parlar. Fakat günah tekrarlanırsa, o leke büyür, büyür ve sonunda öyle bir dereceye gelir ki, bir kılıf gibi bütün kalbi kaplar. Artık o leke kalbe tabedilmiş olur, ne silinir, ne çıkar.

Tekrarın kalıcı niteliği tabiat kanunudur. İyi karakter de kötü karakter de alışkanlık sonucu kazanılmaktadır. İnsan, bunu bildiği halde, nefsine hoş gelen şeyleri, ayırdetmeksizin tekrarlarsa, bir gün bakar ki, artık o şey kendisini hükmü altına almıştır. Ondan kurtuluş yoktur. Tanrının düzeni, tabiatın kanunu, onun kalbine damgayı basmıştır. Kazanmış olduğu bu ikinci tabiatla, onun, alıştığından başka her şeye kapısı kapanmıştır. Allah, her ruhu, üzerine kişisel bir damga vurarak yaratmamakta, fakat insanlar, kişiliklerini kazanırken, davranışlarının tekrarlanışına göre, onların kalıcı özelliği, kalpleri için bir damga olmaktadır. Aksi halde teklif, yani insana tanınan sorumluluk anlamsız olurdu.

Üçüncü bir grup da, inanmadıkları halde inandıklarını söyleyerek, Allah'ı da müminleri de aldatmak isteyenlerdir. Bunlar kâfirlerden

oldukları halde, kâfirliklerini gizleyip, müminler arasında bozgunculuk yaratmak ve bunun sonucu olarak kişisel çıkarlarını yürütmek sevdasındadırlar. Çıkarlarının dışında, inandıkları bir değer olmadığı için, inanmadıkları halde, inandıklarını söylerler. Kuran-ı Kerim, onların bu durumlarını hastalık olarak nitelendirir. Onların kalplerinde hastalık vardır (Bakara 8-10). İnsan için esas olan, sağlık ve sıhhattir. Hastalık ise arızîdir. Şu halde bu türlü insanların böyle davranmaları da, onların, yaradılışlarından gelen bir özellik değil, onlara arız olan, gelip çatan bir özelliktir. Fakat onlar, davranışlarının sebebinin, bir hastalık, vaktinde tedavi edilmediğinden dolayı, kişiliklerine yerleşip kalmış bir ikinci tabiat olduğunun farkına varmazlar. Bunu farketmedikleri sürece de hastalıkları artar. Kendilerine "bozgunculuk yapmayın" denildiği zaman, "biz sadece düzeltiyoruz" derler (Bakara 11). Onlar, bozmayı düzeltmek sanmaktadırlar. Çünkü kendi izledikleri yolu doğru bellemişlerdir. Bunun dışındaki her şey, herhangi yolla olursa olsun giderilmelidir. Onlara "başkalarının inandığı gibi inanın" denildiği zaman ise, "beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?" derler (Bakara 13). Başkalarının inancını küçümserler. Yol- yöntem sahipleri gibi dar kafalı olmak, hayatı sınırlamak, onlar için, beyinsizliktir. Çünkü bu sınırlar, onların çıkarlarını engelleyecek olan tuzaklardır.

Başka insanlara ve dünyaya, böyle bencil bir açıdan bakmaya alışmış, başka her türlü bakışa gözlerini kapamış kimseler için, eğitici çabalar boşunadır. Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir (Bakara 18). Eğilip bükülmez, eğitilemez olmuşlardır. Böyle kimselere karşı takınılacak tavır, onlardan yüz çevirmek, onlarla gerektiğinden fazla uğraşıp vakit kaybetmemektir (Necm 29-30). İslâm peygamberi, Allah'tan aldığı vahiyleri ulaştırabildiği herkesin inanmasını, bütün kalbi ile isteyerek, bütün gücü ile çabaladığı zaman, Kuran-ı Kerim'in âyetleri onu teselli etmiştir. Şüphe yok ki Allah, sapıklıkta bırakacağı kimseleri (kalplerine damga vurulanları), doğru yola erdirmeyecektir. (Nahl 37). Bu, O'nun mühürlenmiş bir kalbi açmaya, eğilip bükülmez bir iradeyi yumuşatmaya gücü yetmiyeceğinden değil, kendi koyduğu kanunları kendisi bozmayacağı, bozmak istemediği içindir. Eğer O isteseydi, bütün insanları, toptan hidayete erdirirdi (Nahl 9). Fakat o zaman bu, insanın, bilinçli olarak inanması değil, inanmaktan başka bir şeye gücü yetmiyeceği için inanması olurdu. Ve insanın iradesinin bir değeri kalmazdı. Bütün insanların hidayete erdiği, tek yolda birleştiği, aralarında hiç bir anlaşmazlık kalmadığı bir dünyada ise, içinde yaşadığımız anlamda

bir hayattan söz edilemezdi. Hayat, devam ettiği sürece, hayatın kanunlarına göre devam edecektir. İnsanlar, kendi iradeleri ile kazandıkları özelliklerle yaşayışlarını sürdüreceklerdir. Şu halde eğitime çok iş düşmektedir. Şüphesiz onun imkânlarından yararlanmak ve sınırlarını bilmek şartı ile.